

DAMON YOUNG

De goede lezer

Filosoferen over literatuur

‘Damon Young weet als geen ander filosofen en schrijvers tot leven te wekken.’ – *De Morgen*

DAMON YOUNG

De goede lezer

Filosoferen over literatuur

Vertaald door Sjaak de Jong

th ten have

Inhoud

Boeken die bevrijden 9

Weetgierigheid 36

De oneindige bibliotheek

Geduld 60

Verveling in Buckingham Palace

Moed 79

De niet-uit-ninja

Trots 96

Heilige onwaarheden

Matigheid 119

Zin in afleiding

Rechtvaardigheid 145

‘nee zei ik nee zeker Nee’

De rommelkamer 166

Dankbetuiging 196

Vertaalde werken 197

Personenregister 201

Boeken die bevrijden

Rechts van me staat een vlekkerig grenen boekenkastje. Het bevat onder meer mijn jeugd.

Naast elkaar, in verschoten wijnrood of grauwgeel linnen, staan klassiekers als *De fabels van Aesopus*, vol botte aforismen voor een jochie van vier: ‘Wie vrede zoekt is voorbereid op oorlog.’ Iets verderop staat *One Thousand and One Nights* in de vertaling van Richard Burton met al haar plechtig verwoorde ranzigheid (‘hij legde zijn hand onder haar linkeroksel, waarna zijn mannelijkheid en haar vrouwelijkheid verlangden naar de vereniging’). *The Magic Faraway Tree*, mijn moeders octavo en zeven decennia later nog steeds gelezen: mysterie, avontuur en tussen de bedrijven door een lijfstraf. Ik heb ook haar *Winnie de Poeh* in bezit, uit het jaar dat ze werd geboren. Nu zijn we zeventig jaar verder en heeft haar kleinzoon zijn Iejoordagen. (Goeiemorgen Poeh-Ber ... of ie goed is, weet ik nog niet zo net.) Maar het boek waar ik het meest aan hecht, front naar voren en in zwart plastic leer met nepverguldsel, is *The Celebrated Cases of Sherlock Holmes*.

Holmes was mijn eerste literaire wereld. Die pil van Conan Doyle, achthonderd bladzijden dik, fierder van formaat dan wat mijn klasgenoten lazen, was een rekwisiet in het bravourestuk dat ik op de basisschool opvoerde. Door dat brok archaïsme voelde ik me speciaal. Ik was slimmer dan die andere elfjarigen, zei de plechtige schreeffletter, ik

was verstandelijk dapperder dan mijn leerkrachten, zei de mooi versierde kaft.

Sherlock Holmes was een soort existentiële vermomming: ik paste me een volwassene aan. Ik maakte me een uniform van wat we gemeen hadden: stug in de omgang, hoogstaande gevoelens, ziekelijke nieuwsgierigheid. Bij Conan Doyle ging dat doen-alsof er eleganter aan toe dan bij een onhandig jongetje als ik. Neem de eerste regels van *Het teken van de vier*: ‘Sherlock Holmes nam de fles van de hoek van de schoorsteenmantel en haalde zijn injectiespuit uit het fraaie marokijnleren kistje.’ Mijn detective was verslaafd, maar was wel iemand met panache. (Ik had een woordenboek voor woorden als ‘marokijn’. En ‘panache’.)

Maar bij *The Celebrated Cases of Sherlock Holmes* speelde meer dan mijn aanstellerij. Wat ik uit Conan DoYLES detectives meenam naar de toekomst was niet de wereldkennis, maar een bepaalde vrijheid, de vrijheid van zelfstandig denken. Dat schimmige, bloederige Victoriaanse Londen was van mij. En hoewel ik huiverend toekeek hoe Holmes ‘de spuit in zijn arm joeg en het zuigertje indrukte’, moest ik de roes die eruit voortvloeide zelf verzinnen. Watson, de deftige held, en inspecteur Lestrade, de burgerman, ze behoorden het jongetje toe dat stil op het pluizige kleed lag. Mijn Holmes-scholing hield dus meer in dan algemene ontwikkeling, informeerde me niet alleen over de symbolische sinaasappelpitten van de Ku Klux Klan, de sfeer op de woeste gronden of de beginselen van het deduceren. Ik leerde ook mijn geest te trainen, en dat was van wezenlijker belang. Conan Doyle hielp me alleen die merkwaardige wereld af te dwingen. De schrijver was niet zozeer een leuke oom maar iemand met wie ik onder één hoedje speelde. We kwamen stiekem samen, wat me bevrijdde van het alledaagse schoolbestaan en de agressie thuis.

Holmes was niet mijn eerste boek. Ik zat al in dat ‘be-

loofde land, waar woorden eindelijk bedoeld zijn te bedoelen wat ze bedoelen,' zoals Vladimir Nabokov het zegt in *Gebeugen, spreek*. Ik heb leren lezen met de avonturen van Asterix. Mijn ouders weigerden namelijk de tekstballonnen voor me in te spreken. Om de grappen en knokpartijen mee te krijgen moest ik de woorden zelf ontleden. Ook had ik bij mijn bed nog de leeuw liggen die groentesoep at in plaats van konijnen, de antiluchtverontreinigingdino's en de vredelievende stier Ferdinand. Dat was allemaal oefenmateriaal en – later – afleiding. Net als Germaine Greer, die 'uit gulzigheid las', hield ik me bezig met woorden op papier: een drang die meer weg heeft van schrokkerigheid dan van weetgierigheid. Beide lusten kwamen samen in *Garfield* – strips en lasagne verslond ik namelijk met evenveel vuur.

Met *The Celebrated Cases of Sherlock Holmes* kwam echter het besef dat ik dingen beter onder de knie kreeg, en tevens het plezier in die ontdekking. Deels was Holmes voor mij een legendarische held uit het verleden en genoot ik van wat Michael Chabon de 'fortuinlijke verwarring' van feit en fictie noemt. Daarnaast nam ik, in de groei en wat in de war, afscheid van eerbied. Ik besepte dat het aan mij was om die zwarte tekens op papier ofwel te negeren of te onderzoeken, te verrijken of te mijden. Met de verslaafde detective werd ik me bewust van mezelf als iemand met macht: een lezer.

Toverkunst

Wat ik over die vrijheid van verbeelding heb ontdekt, vormt drie decennia later de interpunctie in mijn boekenkasten. Dan gaat het om schrijvers voor wie het geschreven woord de aanzet is tot een andere vrijheid, de vrijheid van gaandeweg bewuster denken, waarnemen en voelen.

De romanschrijver William Gibson, die ik als tiener

las, staat tegenwoordig in de garage tussen de puberale thrillers van Ian Fleming en de sf-satire van Harry Harrison. Gibson, die eveneens als jongen door Sherlock Holmes wakker werd geschud, vormde zijn grauwe buitenwijk gevel voor gevel om tot het Victoriaanse Engeland. ‘Wanneer ik me in alle richtingen een oneindig aantal van die gebouwen voorstelde,’ zei hij tegen *The Paris Review*, ‘stond ik in het Londen van Sherlock Holmes.’ Voor Gibson betekenden Conan Doyles verhalen meer dan escapisme of vermaak. Ze nodigden hem uit om zijn verbeelding aan het werk te zetten.

Twee planken onder Gibson herinnert de Turkse romaneur Orhan Pamuk zich dat lezen hem verlostte uit troosteloze verveling en in staat stelde de confrontatie met de werkelijkheid uit de weg te gaan. In *De andere kleuren* feliciteert hij zichzelf, net als ik had gedaan, met ‘het feit dat we “diepzinniger” zijn dan zij die geen boeken lezen’. Dat is deels jeugdige grootspraak. Maar het is ook een erkenning van het werk dat eraan vastzit: zwarte tekst veranderen in een verlicht schouwtoneel. Pamuk schrijft over ‘het geluk een beetje de schepper te zijn’ wanneer hij als lezend kind zijn hoofd met woorden liet werken.

Twee kamers achter en een eeuw voor Pamuk is er dan de Amerikaanse romaneur Edith Wharton. Toen ze als meisje haar vaders bibliotheek binnen mocht, vond ze daar haar eigen heiligdom, het ‘koninkrijk’, zoals ze het noemt. ‘Ik had een geheime plek in me waarin ik me verschool,’ schrijft ze in *A Backward Glance*, ‘en waarvan ik wenste dat er niemand binnendrong.’ Dat is meer dan je terugtrekken. Met de gedichten van Alfred Tennyson, Alexander Pope en Algernon Charles Swinburne, de kritieken van John Ruskin en de romans van Walter Scott betrok ze steeds weer nieuwe thema’s en ritmes in haar opwindende spel. Ze beschrijft lezen als een feestelijk opkweken van haar persoonlijkheid: ‘de complexe muziek

van mijn vreemde binnenwereld'. Ze meende tussen die vergelende pagina's meer zichzelf te worden.

De achttiende-eeuwse filosoof Jean-Jacques Rousseau, een halve meter links van Wharton, las als kind tot 's avonds laat romannetjes met zijn verweduwde vader. De verhalen maakten hem voor het eerst bewust van zijn eigen geest. 'Ik herinner me alleen de eerste boeken die ik las,' schrijft hij in *Bekentenissen*. 'Vanaf die tijd ben ik me ononderbroken van mezelf bewust geweest.' Het gaat er niet alleen om dat de romannetjes zijn gevoelsleven stimuleerden, maar ook dat hij inzag dat het om zijn eigen emoties ging. En de filosoof Rousseau mocht zijn theatrale inborst dan aan het lezen van fictie wijten, zijn sentimentaliteit kwam toch voornamelijk uit de kleine Jean-Jacques voort.

Op de plank onder Rousseau staat de hedendaagse filosoof Jean-Paul Sartre. Hij ontdekte zijn macht over de letteren in een Parijs' appartement op de zesde verdieping, vanwaar hij uitkeek over de stad, een boek van zijn grootvader in de hand. Met woorden werd de jongen in zekere zin zichzelf meester: hij was ineens de demiurg die – in taal – de wereld leven schonk. 'Het heelal strekte zich aan mijn voeten uit en elk ding smeekte nederig om een naam,' schreef hij. 'Die eraan te geven wilde zeggen het te scheppen en er ook bezit van te nemen.' Ook verzamelde Sartre Amerikaanse cowboy- en detectivestrips; de karikaturale heroïek – moedige eenling tegen de rest van de wereld – was decennia later nog in zijn filosofie zichtbaar.

Simone de Beauvoir, in mijn bibliotheek even dicht bij Sartre als bij leven, herinnert zich de veiligheid die boeken boden. Niet alleen vanwege de brave burgermoraal die eruit sprak, maar ook omdat ze aan háár gehoorzaamden. 'Ze zeiden wat ze moesten zeggen en veinsden niet iets anders te zeggen,' schrijft ze in *Een welopgevoed meisje*, 'als ik er niet was, zwegen ze.' Ze vroegen om overtuigend kunste-

naarschap, erkende ze, en niet simpelweg van die auteurs, maar van haarzelf. De Beauvoir omschrijft het als ‘de toverkunst die de gedrukte tekens veranderde in een verhaal’: zonder de lezer houdt de toverkunst op.

Niet iedereen ontdekt de macht over de letteren op dezelfde manier. Tijdperk, afkomst, karakter, ze doen allemaal een duit in het zakje. Mensen als Rousseau zien zich gedreven door romantiek. Anderen, Sartre bijvoorbeeld, stuiten op de dominantie van het verlichtingsdenken. Soms is er sprake van opschepperij, narcisme of lafheid. (Maar laten we het verder niet over mij hebben.) Vaak is er het verlangen naar wat de filosoof Herbert Marcuse de ‘werkelijkheid in vakantiekiekjes’ heeft genoemd, een ontspanning uit het alledaagse. Charles Dickens schrijft over de ‘hoop op iets buiten deze plaats en tijd’, zijn kindertijd. Maar uit Dickens’ latere populariteit valt op te maken dat die momenten van jeugdige bibliofilie samenvallen met de ontdekking van prestige. Het kind merkt dat er naast de door detectives, Galliërs of stieren bevolkte werelden ook een ‘ik’ bestaat: de lezer, met wiens instemming en creativiteit die werelden ontstaan. Lezen is de kennismaking met groeiende ambitie.

Twee vrijheden

In *Wat is literatuur?* schrijft Sartre: ‘Er is slechts kunst voor en door de medemens.’ De filosoof beweert niet dat een auteur niet zelf van het schrijven kan genieten, dat de woorden met een pijnlijke hand op het papier worden gekwakt voor een despotische redactie of lezer, degenen die Henry James in een brief heeft beschreven als ‘de gulzige muil waarin ik altijd te laat mijn kopij moest mikken’. Het gaat Sartre erom dat een afgeleverde tekst altijd maar half af is. Zonder de lezer is een tekst een stroom gewaarwordingen: donkere en lichte vormen.

Dat betekent niet dat het gewone leven een spel van blinde noodzaak is. Gewaarwordingen hebben altijd enige betekenis voor de mens; we zijn betekeniswezens en het universum wordt nooit puur als feit waargenomen. Maar de wereld in hoofdletters verwijst niet soepel naar dingen, vaak gaat het om vage aanduidingen. ‘De kleine duistere zin, die ze in zich dragen, een lichte vrolijkheid, een schuchtere droefenis, blijft hun bij of trilt om hen heen als een warmtenevel,’ schrijft Sartre over de alledaagse gewaarwording. Het gewone leven heeft iets mistigs, terwijl taal alles vol in het licht zet.

Om dat voor elkaar te krijgen wijzen de letters naar iets buiten zichzelf: we lezen niet van de bladzijde, we lezen erdoorheen. ‘Er is sprake van proza,’ zegt Sartre de dichter Paul Valéry na, ‘wanneer het woord door onze blik heen gaat als het glas door het zonlicht.’ Woorden zijn een soort poorten; ze kaderen de werkelijkheid in en tegelijkertijd zien we ze niet.

Niet iedere tekst is zo helder als Sartres ideale proza. Poëzie is soms ondoorgroendelijker. Neem het gedicht ‘De boekenkist’ van Seamus Heaney. Het verwijst letterlijk naar de bibliotheek van de dichter, maar voert ook het Engels zelf ten tonele: ‘Ashwood or oakwood? Planed to silkiness / Mitred, much-eyed-along, each vellum-pale / Board in the bookcase held and never sagged.’ (Essenhout of eikenhout? berekend op zijdezachtheid / Gemijterd, zeer veel bezien, elk blank velijn / Binnen in de boekenkist gehouden en nooit veronachtzaamd.) Alliteratie, cadans, beeldspraak: het gaat over een ding en wat dat ding oproept, maar het gaat ook over taal. Poëzie voert woorden op zoals schilderen kleur vertoont en muziek geluid laat klinken. De dichtkunst ‘haalt het vluchtige woord dat naar buiten wijst terug en brengt het tot stilstand,’ schrijft de Duitse filosoof Hans-Georg Gadamer.

Taal kan doorzichtig zijn als amber en helder als het

glas van Valéry, maar erdoorheen kijken vraagt altijd inspanning. Inscripties en projecties worden woorden, die naast hun toon en cadans ook betekenis hebben. Mijn eerste inzicht naar aanleiding van Sherlock Holmes was het volgende: lezen zet gewaarwordingen om in begrip. ‘Je moet ze vormen uit de krabbels,’ schreef de dichter D. Nurkse, ‘als de sprieten van dode mieren.’

Voor de lezer betekent het dat er een wereld wordt overgebracht, het complexe samenspel voorbij de bladzijde. Als Conan Doyle schrijft dat je de zon kunt zien ‘door de zware nevelsluier boven de geweldige stad’, herschep ik Londen. Niet alleen de wolk geel en grijs, maar ook de steenkool en de handel die de metropool ‘geweldig’ maken. Het krantenbericht waarin de dood van Sherlock’s opdrachtgever wordt gemeld roept tevens het beeld op van lezers die, van Cornwall tot Northumberland, allen tezamen een middenklasse vormen, verbonden door de drukpers. Waterloo Station, waar het slachtoffer zich naartoe repte, brengt de stoomtrein in herinnering waarmee *The Times* pakketgewijs over heel Engeland wordt verspreid voor reizigers als Watson in dezelfde trein. Dat alles projecteer ik achter de tekst die ik zie. In de woorden van Sartre: ‘De door de kunst uitgebeelde voorwerpen doen zich aan ons voor tegen de achtergrond van het universum.’ Ik puzzel een kosmos bij elkaar van de fragmenten die ik van de schrijver krijg.

Dit alles versterkt het gegeven dat schrijven niet iets kan laten plaatsvinden. Toen ik een peuter was, begreep ik niets van die oude uitgaven van *The Celebrated Cases of Sherlock Holmes*. Je kon erop kauwen. En toen ik elf was, dwong niemand me om me een voorstelling te maken van Holmes terwijl hij in zijn ‘met fluweel beklede leunstoel’ een shot zette. Ik moest me aan de woorden overleveren, instemmen met een soort actieve passiviteit waarin ik Conan Doyle’s woorden voor waar aannam en vervolgens de

verantwoordelijkheid nam om er enigszins een geheel van te maken.

Lezen vereist een zekere mate van autonomie: ik word niet onder druk gezet om me de woorden van de auteur voor de geest te halen. Ze nodigen er hoogstens toe uit. Sartre gebruikt daarvoor de term ‘een beroep doen op’, een concept dat duidelijk maakt dat noodzaak eigenlijk een kleine rol speelt. Bij lezen komen twee vrijheden tot elkaar, die van de kunstenaar en die van het publiek.

Buiten verwachting

Zo bezien was de uitspraak dat mijn kindertijd in de grenen boekenkast staat verkeerd. Het lijkt misschien zo, omdat oude banden weemoed opwekken. Zoals Marcel Proust in *Over het lezen* opmerkt, gaan sommige jeugdherinneringen in het dagelijks leven verloren, maar vind je ze terug in de boeken die je gedurende die jaren las ‘omdat het voor ons de enige kalenders zijn die wij van de vervlogen dagen hebben overgehouden’. Maar als ik ze nooit meer lees, worden de herinneringen Prousts *temps perdu*: verloren tijd. In de woorden van Hannah Arendt komt het geschreven woord slechts tot leven ‘wanneer de adem van een levende bezieling de dode letter tot wederopstanding kan brengen’.

Nu iets minder specifiek. Mijn boeken zijn gewoon dingen die daarnaast ook andere dingen zijn: lijm, levenloze cellulose en rundleer. Als ze geen specifieke relatie aangaan met een heel specifiek ding – een geletterd mens – dan wordt er niet gelezen. Er komt wellicht een dag dat het helemaal ophoudt. Als de soort die zichzelf kent als *homo sapiens* uitsterft, zijn al die leesbare dingen – boeken, kranten, tweets, reclameborden, verkeersborden, subatomaire initialen op koper – strikt genomen geen teksten meer. Er wordt in gewoond, ze worden opgegeten, begraven, be-

klommen, ze oxideren, maar ze worden niet gelezen.

De alomtegenwoordigheid van het schrift maskeert dat lezen een schaars, kwetsbaar iets is. In termen van het universum ben je met iets bezig dat buiten verwachting is.

Genieën en heiligen

Een aanname: je houdt van die onwaarschijnlijke bezigheid. Lezers zelf hebben meestal geen last van hun passie. Het is niet zo moeilijk om je te identificeren met toneelschrijver Tom Stoppard die zijn busgeld aan tweedehandsboeken uitgaf 'omdat hij liever de hel van het liften doormaakte dan de donkerblauwe zee bevoer die een halfuur zonder boek is'. Aangeven waarom we lezen belangrijk vinden ligt gecompliceerder.

Lezen is leerzaam, dat ligt voor de hand. Daarom droegen mijn ouders 's avonds Enid Blyton voor en breng ik voor mijn dochtertje hele middagen *Nijntje in het museum* ten gehore. Een vroege kennismaking met het geschreven woord zet een mens persoonlijk en politiek op een enorme voorsprong. Onderzoek van Anne Cunningham en Keith Stanovich heeft uitgewezen dat kinderliteratuur tot een uitgebreide woordenschat leidt: de helft meer moeilijke woorden dan voorkomt in het geklets van universitaire studenten of het overgrote deel van het populaire tv-aanbod. Die lexicale overvloed leidt dan weer tot méér lezen: positieve feedback die ruim voor de schooljaren begint en een leven lang aanhoudt. Intussen hoopt zich door dat lezen een reusachtige hoeveelheid anders onbegrepen weetjes op. Wat er in de politiek gebeurt, wetenschappelijke hypothesen, ingrijpende gebeurtenissen, de mensen struinen er als vanzelfsprekend in rond en onder meer door teksten wordt het fundament ervoor al in de kinderjaren gelegd.

Het geschreven woord kan ook bevorderlijk zijn voor

de geestelijke gezondheid en sociale binding. Uit studies komt naar voren dat een leven lang lezen, naast menselijk verkeer en sport, de kans op dementie verlaagt. Onderzoekers van de Emory-universiteit rapporteerden bij proefpersonen die een roman lezen een verhoogde activiteit in zowel het taalgebied als het sensomotorische gebied van de hersenen. Eerste auteur Gregory Berns schrijft dat 'het lezen van een roman je in het lichaam van de protagonist kan verplaatsen'. Een ogenschijnlijk ontastbare bezigheid leidt dan intuïtief tot vervlechting. Ook blijkt uit onderzoek dat literaire fictie kan bijdragen aan een *theory of mind*, aan datgene wat we van andermans geestestoestand begrijpen. Een studie van de New School for Social Research naar het inschatten van de gemoedstoestand van onbekenden uit hun oogopslag wees uit dat het lezen van auteurs als Don DeLillo of Anton Tsjechov tot een korte, maar meetbare verhoging van de emotionele intelligentie leidt.

De bibliofiel zal het een vleiende gedachte vinden dat zijn leesarbeid loont, maar scepsis is geboden. Regelmatig joggen zal geestelijke achteruitgang met meer succes tegengaan dan een boek van Haruki Murakami over datzelfde joggen. Bij sommige studies is het aantal proefpersonen klein of zijn de maatstaven vaag: een hersenscan zegt niets over gedrag en wijst niet uit of de onderzoeksresultaten bij lezen beter zijn dan bij andere vormen van vrijetijdsbesteding. Andere onderzoeken veralgemenen het genre heel sterk: heeft het lezen van Tsjechov dezelfde effecten als dat van Kazuo Ishiguro of Iris Murdoch? En zelfs als ik met DeLillo iemands stemming kan peilen, doe ik dat dan zonder me in die ander in te leven of om die ander te geven? Ook een rotzak kan van fictie houden. (Er zitten schrijvers bij.) Lezen heeft aanwijsbare effecten, maar je fabriceert er geen genieën of heiligen mee.

Zo bezien is lezen ook een middel tot een doel. Dat is

belangrijk, en heeft betrekking op wat echt van waarde is op allerlei gebieden: geschiedenis, filosofie, koken, seks. Ik pak Conan Doyle op om iets te weten te komen over het Victoriaanse Londen en Immanuel Kant om de moderne ethiek beter te begrijpen. De een leest om symbolisch kapitaal te vergaren, een ander zoekt op de valreep nog een recept, een derde wil klaarkomen. ('Nadat ik een uur had gelezen, werd ik bevangen door een soort extase,' zegt de heldin in de achttiende-eeuwse bestseller *Thérèse philosophe*.) Er schuilt geen kwaad in het benadrukken van wat een tekst – onomfloerst of geraffineerd, geleerd of aards – aan goeds te bieden heeft. Maar die benadering gaat er wellicht aan voorbij dat lezen een doel op zich is, een kans om te ervaren.

Geen uitvluchten

Ervaring is van vitaal belang; letterlijk, ze heeft met het leven te maken. Mijn fysieke bestaan *is* ervaring, betoogt de filosoof John Dewey, is de interactie tussen schepsel en omgeving. Ik reageer op dingen en zij op mij. Ik ontvang indrukken, maar mijn geest geeft ze kleur, vorm en betekenis. Die op hun beurt lokken een respons uit, een die ik gewend ben te geven of die ik op dat moment kies, die weer om een antwoord van de buitenwereld vraagt. Enzovoort. 'De ontwikkeling en uiteindelijke lotsbestemming van een levend wezen,' schrijft Dewey, 'zijn verweven met de manier waarop het met zijn omgeving communiceert [...] en wel zeer innig.' Die interactie tussen mij en de kosmos voltrekt zich noch chaotisch noch in volmaakte harmonie, maar is een cadans. We kunnen niet met absolute zekerheid weten wat dat universum is; het naïef realisme kent geen plaats toe aan filosofische twijfel en voldoet dus niet. Maar zelfs daarbij is het primaat van ervaring duidelijk: het ik en de ander spelen een wezenseigen spel, waar ver-

warring over de begrenzingen van beide onderdeel van is.

Lezen laat ervaringen toe. Dat doet het niet door mij vanuit Baker Street misdaden te laten oplossen of me een pepmiddel te geven waarmee ik Romeinse centurions een oplawaai geef, maar door tekens aan hun betekenis te verbinden. Met schrijven doe je een greep uit het dagelijks leven, waarmee dan een vernieuwende kijk op het ik en de wereld wordt geboetseerd. De 'kleine, duistere zin' die Sartre in de alledaagse gewaarwording zag, krijgt een andere inhoud. Je brengt ideeën op een verrassende manier samen, draagt emoties van het geheugen over op de verbeelding, blaast waarnemingen nieuw leven in of herzielt ze. Lezen mag dan niet alle ledematen en organen benutten, het put wel uit het volle leven, dat vervolgens helder, duurzaam en levendig wordt weergegeven. 'Een kunstwerk volgt altijd de opzet en het ritme van een volledige ervaring,' schrijft Dewey, 'geeft haar intenser en gericht gevoel weer.'

Die kunst is niet per se literaire fictie of poëzie. Prachtige romans en gedichten zijn zeker transformatief, maar een vakgebied als filosofie biedt ook ervaringen. Aristoteles' *Ethica Nicomachea* is anders van toon dan Homerus' *Ilias*, maar nog steeds geeft de eerste een uniek beeld van de kosmos, met de emotie die ermee gepaard gaat. Een literaire vorm heeft niet het alleenrecht op wat we doen en ondergaan. Het geschrevene, van een sneer op de sociale media tot een bijbelrol, is een nader komen tot de wereld, naar een universum achter de tekens. Wat voor goeds lezen ook te bieden heeft, het wordt alleen verkregen binnen de ervaring; het maakt deel uit van een algemenere verflechting met de dingen.

Lezers waarderen die ervaring meestentijds om de ervaring zelf. Het begint al met de plezierige inspanning. Geestelijk moeite doen schenkt bevrediging, zoals David Hume al opmerkte in zijn *Traktaat over de menselijke natuur*.

De voornaamste vereiste om de waarheid die we zoeken aangenaam te maken, aldus Hume, 'is het genie en de bekwaamheid die in de uitvinding en de ontdekking aan de orde komen'. Dat geldt evenzeer voor het lezen van fictie als voor het bedrijven van filosofie; bij beide is sprake van mentale krachttraining.

Maar even belangrijk is de wereld die uit die arbeid voortkomt. Ik lees omdat ik meemaak wat ik lees: mijn kijk op het leven wordt bijgeslepen. Dat wil niet zeggen dat boeken een onzichtbare kern van waarde in zich dragen, dat ik een snelle overstap maak van plezier in het lezen naar een godsgeschenk dat in opgedroogde cellulose en drukinkt begraven ligt. Het betekent alleen dat ik van de ervaring geniet óm de ervaring en verder niets. Misschien komt mijn beschouwend vermogen tot leven wanneer ik Alfred North Whitehead of zo'n schitterend bondige formulering van Deborah Levy lees. Misschien roept Holmes weemoed bij me op of herken ik tot mijn schaamte mezelf in George Orwells *Houd de sanseferia hoog*. Misschien ontsnap ik even aan het levensleed in een niemen-dalletje uit de Star Trek-reeks. Daarom gaf Virginia Woolf in 'How Should One Read a Book' God een beetje afgunst mee op literair gezinde zielen. 'Zie, zij hoeven niet beloond. Wij hebben hier niets voor hen. Ze vonden het heerlijk om te lezen,' laat Hij de heilige Petrus weten in het paradijs. Lezen op zich is begerlijk en tenzij het kwaad doet, zijn er geen uitvluchten nodig.

De dans

Lezen hoef je niet te rechtvaardigen, maar is in de praktijk nog niet zo eenvoudig. Literaire waarde krijgt het alleen als je het doet: het is een actieve bezigheid, geen passieve. Er komt natuurlijk wel enige 'overgave' aan de tekst bij te pas, zoals Dewey stelt, maar toch vraagt lezen ook om in-

zet en aandacht. Gewoon vrijuit mijn gang gaan volstaat niet, ik moet mijn vrijheid aan het werk zetten. Vaardig lezen vraagt om een subtiel evenwicht tussen verschillende gedragspatronen: denken en voelen, spontaan handelen en gewoonten, eerbied en een kritische houding, haast en traagheid, moed en omzichtigheid, betrokkenheid en afstand nemen.

Neem *The Dark Knight Returns*, de klassieke graphic novel van Frank Miller, waarin Batman in een onderonsje de strijd aanbindt met een monsterlijke bendeleider. ('Je snapt het ... niet ... knul. Dit is geen gehucht ergens ... dit is een operatietafel. En ik ben de chirurg.') Het gestileerde geweld is kicken, maar het gevecht draait om rechtvaardigheid. Daarom stelt het me niet teleur dat het verhaal in de gevangenis eindigt in plaats van met moord en doodslag, het schenkt me juist voldoening. Het verhaal en de mythe erachter komen overeen met datgene waar ik me sterk voor maak. Millers verhaal nodigt ook uit tot een analyse, bijvoorbeeld van zijn libertarisme, of van de moraal achter het opleiden van kinderen tot burgerwacht. Maar om van de roman te genieten mag ik mijn kritiek niet te ver doorvoeren. Ik moet doen alsof niemand weet wie die lange, gespierde miljardair met zijn masker is en dat het bij wijze van misdaadpreventie goed is om boeven één voor één met een kopstoot te vellen. Die zorgvuldigheid moet ik bewaren, ongeacht mijn stemmingswisselingen. Ik mag het Frank Miller niet aanrekenen dat ik in *The Dark Knight Returns* af en toe een ethische of politieke nuance mis omdat ik moe of zenuwachtig ben. Ik moet zelf de verantwoordelijkheid nemen voor mijn wisselvalligheid, zonder toe te geven aan de gevolgen ervan. Dat spannende evenwicht – tussen plezier en afkeer, opmerkzaamheid en goedge-lovigheid, opgaan in en afstand nemen van – geldt ook voor andere werken in dat genre. Waar bij Miller het macho vuistenwerk je niet tegen gaat staan, doet het dat wel

in *Green Lantern* no. 54 van Ron Marz, waar de gruwelijke moord op een vrouw een gemakzuchtig heldenmotief is. Als lezer ben ik in onderhandeling, weeg ik mijn geneigdheden voortdurend tegen elkaar af en stel ik ze bij.

Het woord voor dat evenwicht is 'deugd'. Dat woord heeft nu iets ouderwets, iets van kanten gordijntjes en de pater familias met zijn stichtende verhalen en geheven vingertje. Aristoteles, die de oorspronkelijke deugdenleer bracht, heeft zo zijn conservatieve momenten; de filosoof Alasdair MacIntyre noemde hem een 'pedante kwast'. Maar dat komt doordat de Atheense geleerde als aristocraat nogal hooghartig was, niet omdat zijn leer verwerpelijk is of van zelfvoldaanheid getuigt.

Het Oudgriekse woord voor deugd is *aretè*, voortreffelijkheid. Deugd, beweert Aristoteles, is geen geestestoestand, want die verandert, en vraagt om een leven lang werken, niet om een kortstondige inspanning. Ze is een rationele aangelegenheid, maar is meer dan alleen een concept. Ze heeft betrekking op gevoelens, maar is meer dan een emotie. En ze is een soort gewoonte, al is ze meer dan een reflex. Elke deugd afzonderlijk noemt Aristoteles een *hexis*: een houding, een aanleg of neiging. Het woord roept bereidheid op, klaar zijn voor: ik ben deugdzaam wanneer ik in wisselende omstandigheden uit gewoonte goed reageer en wanneer ik dat bewust en uit vrije wil doe. Naar de letter is de *aretè* dan ook niet aangeboren, maar ze is evenmin kunstmatig. Net als lezen is een goede *hexis* een kracht die we in ons hebben, maar die we met regelmatige arbeid moeten bevechten.

Aristoteles zag elke deugd als het juiste midden tussen twee uitersten, tussen een tekort en een teveel. Het is laf om *Misdaad en straf* van Fjodor Dostojevski weg te leggen omdat het verontrust en het is overmoedig om verder te lezen als het boek me ertoe drijft mijn hospita in woede neer te knuppelen. Moed is het midden: ik zie dat de roman

mijn burgerlijke evenwicht bedreigt, maar zet door omdat hij me een rijke ervaring in het vooruitzicht stelt. Aristoteles' driedeling overtuigt niet altijd en sommige deugden, zoals matigheid en rechtvaardigheid, passen niet volledig binnen de opzet. Maar over het algemeen geeft het heidense concept deugd zin aan de innerlijke balans die het geschreven woord vereist. Daarom noemde Virginia Woolf in haar commentaar op James Joyce lezen 'bijna een leerschool voor het karakter': deugden krijgen gelegenheid tot bloei te komen.

Niets is voorgeschreven, want deugd verschuift met tekst en context. Aristoteles weerhield zich ervan regels op te leggen, dat is een van de sterke punten van zijn zienswijze. 'Het getuigt van een goede vorming,' schrijft hij, 'op ieder gebied die graad van precisie te eisen die de aard van het onderwerp toelaat.' Aretè komt alleen door ervaring tot ontwikkeling; het gaat niet om een axioma maar om een handigheidje: als je het eenmaal weet... Om goed te kunnen lezen moet ik *lezen* – breed, zorgvuldig, bewust van mijn krachten en verantwoordelijkheden.

Dat betekent niet dat ik naar mezelf moet kijken als naar iemand die is opgesplitst in een ik dat naar zinnen kijkt en een andere ik dat dit kijken in de gaten houdt. Filosoof Gilbert Ryle heeft al eens opgemerkt dat het 'ik' altijd een lakse onderzoeker is. We benaderen ons eigen gedrag zoals dat van anderen, als iets wat bestudeerd, bekritiseerd, geprezen of genegeerd moet worden. Maar er is slechts één bewustzijn en dat kan zich niet op zichzelf richten; 'logisch voor eeuwig ertoe veroordeeld het vóórlaatste te blijven' bekommert het zich om herinneringen. De leesdeugden vragen niet om gespleten toezicht, maar om oprecht herinneren en reflecteren.

Toch ben ik nooit volledig vrij van vooringenomenheid. Een van Aristoteles' argumenten is dat ik vooringenomenheid *bén*: een wirwar van geneigdheden die met

elkaar wedijveren en in botsing komen. Ik kan over dat ‘irrationele’ deel van de ziel nadenken, zoals Aristoteles het noemt, maar ik kom er nooit helemaal los van. Nadenken is op zich een soort aanleg, een neiging die met de geleverde inspanning sterker dan wel zwakker wordt. Met wat ik vandaag vrijelijk lees ontwikkel ik de vooroordelen van morgen en het gaat erom dat bewust te doen. Friedrich Nietzsche heeft wetenschap en proza van het hoogste niveau ooit beschreven als de grootst mogelijke ‘soepelheid en kracht’ die een goede danser van zijn voeding vraagt. Maar lezen vraagt er ook om, om die afmattende maar lichtvoetige wendbaarheid.

De colofoncultus

Ondanks de overdaad aan tekens in onze beschaving krijgen de leesdeugden weinig lof. Goed lezen wordt als een basisvaardigheid gezien, niet als een levenslang streven, als een creatieve gave die vastberaden verder wordt ontwikkeld.

Dat contrasteert met de populaire schrijfindustrie: diploma’s, cursusjes, workshops, masterclasses, centra en festivals met paneldiscussie. Kranten en bladen komen met ‘how to’-rubrieken: George Orwell over helder schrijven, George R.R. Martin over fantasy, Philip Pullman over lijstjes. (‘Ik heb als regel nummer één dat ik nee zeg tegen iets als dit, iets dat me in de verleiding brengt niet mijn eigenlijke werk te doen.’) Je hebt zelfs Jane Austen over literair succes. (Een bekentenis: die rubriek heb ik geschreven.) Vaak stelt men niet alleen technische vaardigheid in het vooruitzicht, maar ook trucjes om uitgevers ertoe over te halen je werk te publiceren en lezers te bewegen het aan te schaffen.

Hierbij krijgt de droom van uitgegeven worden dikwijls voorrang op de kunst van het lezen. Een onderzoek

in de Verenigde Staten wees uit dat acht op de tien mensen een boek willen schrijven, een verbijsterend hoog cijfer, zelfs als het maar voor de helft klopt. Maar ondanks hun hunkering naar het schrijverschap, betreft het veelal geen bibliofielen. Onderzoeksinstituut Pew ontdekte dat een kwart van de Amerikanen het jaar voorafgaand aan het onderzoek geen boek had gelezen. Zoals schrijver en vertaler Tim Parks heeft opgemerkt, gaat het bij schrijverschap niet meer om een ambacht maar om het prachtige label 'professional': 'Het is alsof de spontane romantiek van de negentiende-eeuwse dichters een taakomschrijving is geworden.' En hoe tegenstrijdig de karikatuur ook is met het dagelijkse werk van een professioneel schrijver, ze blijft bestaan. Romancier Flannery O'Connor lijkt het bij het rechte eind te hebben met zijn chagrijnige commentaar: 'Ze willen niet schrijven maar schrijver zijn. Ze willen hun naam boven iets gedruks zien staan, om het even wat.' De colofoncultus.

Misschien is het een kenmerk van iedere geletterde gemeenschap met veel vrije tijd. Het Romeinse keizerrijk kende een kleine maar levendige schrijfcultuur. In de eerste eeuw n.Chr. klaagt de dichter Martialis dat hij wordt lastiggevallen door iemand met schrijfambities. 'Je leest me voor als ik sta, je leest me voor als ik zit, je leest me voor als ik ren, je leest me voor als ik aan 't kakken ben,' blaft hij kwaad. Het laat de indruk achter van eindeloos, behoorlijk zelfzuchtig gekrabbel en oreren. Martialis heeft ruim duizend epigrammen geschreven, waarin vaak het werk van zijn voorgangers op de hak wordt genomen. Zijn jongere tijdgenoot Juvenalis heeft het cynisch over de kwaal *cacothesis scribendi*, kwaadaardige schrijfdrang. De beschermheren van de kunsten komen met lof over de brug maar niet met geld, luidt zijn klacht, en met roem koop je geen wijn. 'Toch dichten wij maar voort; wij trekken voren / in pover zand en ploegen zonder loon / over een kaal stuk strand.'